

Samlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 125 2004

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Anna Williams (uppsatser) och Conny Svensson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av
Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Box 632, 751 26 Uppsala. Uppsatserna granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall inlämnas i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word för Windows eller Word Perfect. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 1 juni 2005 och för recensioner 1 september 2005.

Sedan årgång 2002 av *Samlaren* erhåller uppsatsförfattarna ett digitalt underlag för särtryck. Det består av uppsatsen i form av en pdf-fil, lagrad på en diskett.

Abstracts har språkgranskats av Sharon Rider om inget annat anges.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet Pg: 5367–8.

ISBN 91-87666-22-7

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2004

världen. Lite kort blir denna diskussion kan jag tycka, men kanske är det mycket begärt att man i en essä som innehåller ett så ambitiöst företag som att försöka avliva några av de mer centrala idéerna inom berättelse-teori, också kommer med en egen fullfjädrad positiv teori.

De båda antologierna gör på mig ett lite ojämnt intryck, och det på lite olika sätt. Dels är det ganska varierande ambitionsnivå i essäerna; en del essäer har ett klart syfte som på ett resonerande sätt förs i hamn, medan andra är lite mer fritt diskuterande av lite mindre preciserade frågor och där en del trådar blir hängande. En annan ojämnhet kommer av att vissa essäer ställer ganska höga krav på teoretisk bakgrundskunskap medan andra snarare förutsätter att man som läsare har ett intresse av specifika verk eller författarskap. Detta är väl inte helt ovanligt i samband med just konferensvolymen men det leder till problemet att det blir lite spretigt och att det är lite oklart till vem böckerna riktar sig. Kanske skulle denna spretighet kunna motverkas något om Skalin i sina i övrigt fina förord också knöt ihop det hela lite mer genom att säga ett par ord om hur problemen som diskuteras i de olika essäerna förhöll sig till varandra. Apropå redigeringsarbetet är det i övrigt tyvärr lite si och så med det: det finns förargligt många tryckfel, en nottext har hamnat i den löpande texten, bindestreck har kommit snett och en del titlar saknas i källförteckningen. Kanske inga allvarligare problem men det gör tyvärr att böckerna ger ett onödigt slarvigt intryck.

Hursomhelst, det finns helt klart många lyckade bidrag i antologierna. Jag har koncentrerat mig på några av de mer teoretiska artiklarna men det finns också fina exempel på mer verkcentrerade texter; särskilt Leif Dahlbergs läsning av Breton och Aragon och Sten Wistrands essäer om Kyrklunds romaner är utmärkta exempel på goda litteraturvetenskapliga analyser. Det finns också fler välskrivna teoretiskt orienterade bidrag, t.ex. Christer Johanssons och Nils Gunder Hansens artiklar. Sammantaget gör det att Skalins böcker i mina ögon är välkomna bidrag i diskussionen kring berättaren och de gestalter hon eller han berättar om.

Mikael Petterson

Thomas Illum Hansen, *Tidens øje – Rummetts blik* (Odense University Studies in Scandinavian Language and Literature, 47). Odense Universitetsforlag. Odense 2001.

Bo Hakon Jørgensen, *Intentionalitet. Om litterær analyse på fenomenologisk grundlag* (University of Southern Denmark Studies in Scandinavian Language and Literature, 57). Syddansk Universitetsforlag. Odense 2003.

Till skillnad från andra metoder, menar Bo Hakon Jørgensen i upptakten till sin bok *Intentionalitet. Om litterær analyse på fenomenologisk grundlag* (2003), tar fenomenologin "læserens parti [...] uden dog at hævde, at teksten ikke også styrer læsaren ud fra sin intention, og bag denne umuliggør den ikke forestillingen om en forfatterperson". Även om också andra teorier, skolor och metoder skulle hävda detsamma, förvisso med olika tyngd på läsare, text och författare, finns i fenomenologins intentionalitetsbegrepp en inbyggd förståelse av hur dessa olika samspelar. Det är inte för inte som Jørgensen har valt begreppet *intentionalitet* som sitt ledord: begreppet täcker inte bara den meningsfulla intentionala förbindelsen mellan subjekt och objekt, utan också en rörelse dem emellan. Fenomenologin ser alltid en riktning och en mening.

I Danmark har den litteraturvetenskapliga fenomenologin en lång tradition och aktualitet. Fenomenologin används inte bara som en metod i litteraturvetenskapliga avhandlingar – Jørgensens *Siden hen – om Karen Blixen* (1999) och Hans Hagedorn Thomsens *Det lukkede rum* (2003) om Herman Bang och Tom Kristensen, för att ta två exempel från de senaste åren –, utan framför allt finns där en vilja att skärskåda de teoretiska förutsättningarna och implikationerna hos ett fenomenologiskt perspektiv i mycket större utsträckning än i Sverige. Detta teoretiska arbete går tillbaka över tre decennier. Så tidigt som 1969 publicerade Jørn Vosmar en uppsats under titeln "Værkets verden, værkets holdning" i tidskriften *Kritik*. Utifrån Martin Heideggers existensontologiska fenomenologi och Ingardens ontologiska analys av verkets struktur formulerade Vosmar en metod som syftar till att, via existentialerna eller kategorierna jaget, tiden, rummet och omvärlden, beskriva, som titeln anger, verkets värld och hållning. Femton år senare disputerar han på en avhandling om J. P. Jacobsen, där han omsätter sin teori i praktiken.

För den teoretiska och metodiska diskussion som idag förs i Danmark är arvet efter Vosmar i högsta grad levande. I både Thomas Illum Hansens *Tidens øje – Rummets blik* och Bo Hakon Jørgensens *Intentionalitet*, båda författarna verk-samma som forskare vid Syddansk Universitet i Odense, fungerar Vosmars heideggerianska metod som kritisk och produktiv utgångspunkt. Hos dem båda finns emellertid en vilja att återvända till den filosofiska fenomenologins och den fenomenologiska litteraturforskningens huvudkällor, framför allt till Husserl, Heidegger och Ingarden, för att utifrån de fenomenologiska metodens grundverktyg – exempelvis reduktion, epoché och väsensskådning – utveckla en fenomenologisk metod.

Jørgensens anspråk i *Intentionalitet*, för att börja med den nyare av de två böckerna, är huvudsakligen pedagogiska. Boken vänder sig i första hand till litteraturstudenter som nått ett par år in i sina studier, motsvarande vår magisternivå. Jørgensen vill helt enkelt ”overføre fænomenologisk filosofi til litterær analys” genom att ”anvende dens [fenomenologins] bevidsthedsopfattelse til at analysere litteratur”. För detta ändamål går han kortfattat (på ett tjugotal sidor) igenom grunddragen i Husserls, Heideggers och Merleau-Pontys filosofi, varefter han lika kort och översiktligt behandlar den fenomenologiska estetikens hos Ingarden, Sartre och Mikel Dufrenne. Utifrån denna genomgång sluter sig Jørgensen till att genom två grepp, väsensskådning och reduktion – medan det förra är intuitivt, är det senare metodiskt – kan den fenomenologiska metoden bestämma en texts genomgripande teman och intention.

På basis av denna slutsats samt Ingardens stratomodell och Vosmars fyra existentialer, utvecklar Jørgensen en fenomenologisk metod som består av ett systematiskt utfrågande av texten – hans bok är således mer praktiskt inriktad än exempelvis Robert Magliolas klassiska verk på fältet, *Phenomenology and Literature* (1977). Denna frågemodell (*spørgemodell*) finns skisserad redan i hans avhandling om Blixen, men den har här utvecklats och fördjupats. De tjugo frågor som metoden formulerar är uppdelade på tre läsningar som den analyserade texten underkastas – Jørgensen tar Per Højholts korta och mycket fascinerande prosafragment ”Domkirken i Nørre-Snede” från *Hundekunstneren og andre blindgyder* (1988) som exempeltext. I den första läsningen redogörs för

en första kontakt med texten: paratexter och det första intrycket av bokens utseende (omslag, typografi, bindning o.d.) beskrivs, liksom särskilt utmärkande drag i texten; en reduktion som syftar till en väsensskådning av texten och en stratifiering efter Ingardens modell genomförs. Den andra läsningen uppmärksammar dels textens retoriska mönster, dels dess existentialer (jag, tid, rum och omvärld). I den tredje och, vad man skulle kunna kalla, dekonstruktiva läsningen uppmärksammas brott i stilen, metaperspektiv, motsättningar och vad Jørgensen benämner tomma platser i texten. Slutligen skall läsaren ta ställning till verkets estetiska värde och i vilken utsträckning verket innebär en förnyelse.

Den andra halvan av boken består huvudsakligen av praktiska tillämpningar av denna metod. Först visar han på en dikt av Pia Tafdrup och en prosatext av Peter Adolphsen hur metoden används steg för steg, fråga för fråga. Dessa stegvisa och pedagogiskt menade läsningar följs av en analys av Otto Rungs bortglömda roman *Den hvide Yacht* (1906). Analysen är utformad på ett sätt som vi är vana att läsa textanalyser. Här visar Jørgensen stor känslighet för de enskilda texterna och med metoden framträder förbindelser och teman som öppnar upp den litterära texten. Här blir det också uppenbart att de frågor som ställs till texten inte strävar mot entydiga svar. Den intention som analysen eftersträvar är i sig själv en rörelse som genomsyrar såväl texten som läsaren. Varje tolkning blir en approximation, öppen för en ny läsning och en ny läsare.

Det är emellertid svårt att avgöra om det i själva verket inte är Jørgensens synnerligen skarpa blick snarare än metoden som producerar dessa märkvärdiga tolkningar. För en mindre talangfull läsare riskerar frågemodellen låsa texten i en binär fråga-svarrelation, som kan ta död på texten. Jørgensens metod bör nog mer ses som en beskrivning av textens många aspekter och nivåer, som kan utgöra en källa till inspiration för litteraturstudenter: att analysera en text innebär att träda in i en värld med en outtömlig mängd möjligheter för läsaren att gripa efter.

Thomas Illum Hansens mål med *Tidens øje – Rummets blik* är snarare teoretiskt än metodiskt-pedagogiskt. Han tar fasta på ”den klassiske fortolkningskonflikt mellem indlevende forståelse og distancerende forklaring”, vilket vi känner igen från Paul Ricœurs försök att förena en strukturell förklaringsmodell med en tolkande förståelse

av texten. Syftet med boken är att ”at udarbejde en fænomenologisk tredjeposition”, ”fænomenologiens både/og”, som omsluter de ständigt återkommande motsättningarna subjektiv och objektiv, existentiell och strukturell, hermeneutik och semiotik. Boken ”siger mod at skitsere en non-reduktiv tilgang til det litterære værks enhed af sprog, bevidsthed og omverden”, vilket han något överraskande finner hos Michail Bachtin.

Illum Hansen tar i likhet med Jørgensen sin utgångspunkt i Husserls intentionalitetsbegrepp och meningsteori och den kroppsliga fenomenologi som Merleau-Ponty utvecklar. Han menar i polemik med Derridas dekonstruktion av Husserl i *La Voix et le phénomène* att det finns ett förreflexivt skikt i språket, vilket kommer ur subjektets sätt att existera i världen. Det uttryckande subjektet präglas av en intentionalitet, ett meningsgivande, som kommer till uttryck i subjektets sätt att använda språket, dess stil. Språket är därmed oupplösligt förbundet med ett perceptivt skikt i tillvaron. De centrala kategorierna i Illum Hansens sätt att förhålla sig till litteraturen är kropp, rum och tid, i och med att även texten uttrycker ett för författaren specifikt sätt att bebo sin livsvärld med sin kropp.

Efter den inledande diskussionen om fenomenologins grunder genomför boken en serie kritiska läsningar av ett antal centrala litteraturfenomenologiska arbeten. Vad Illum Hansen vill visa i sina analyser av Roman Ingardens stratamodell i *Das literarische Kunstwerk* (1931) och av den tematiska kritiken, framför allt Jean-Pierre Richard och Georges Poulet, är en tendens att reducera verket till antingen spatiala eller temporala kategorier. Medan Ingardens modell uppfattar verket som ett rum, som kan upplevas av läsaren synkront i sin helhet, fungerar Richards och Poulets empatiska läsningar av ett författarmedvetande som en temporalisering av verket, i och med att de strävar efter verkets ursprung.

Illum Hansens poäng är här att läsningen, eftersom den är en erfarenhet av ett främmande medvetande, är både rumslig och tidlig. Läsningens konkretisering av verket är ett mentalt rumsbyggande av verkets schematiska nivå – det litterära verket är en schematisk och inte en lingvistisk konstruktion som konkretiseras i läsarens medvetande –, samtidigt som de genetiska läsningens tidslighet framträder. Genom en fenomenologisk läsning av Michail Bachtins kronotop-begrepp och Poulets tolkning av rummet och

tiden hos Proust i *L'Espace proustien*, menar Illum Hansen att med en fenomenologisk reduktion av verket kan man föra detta tillbaka till dess specifika kronotop, det vill säga verkets medvetandes sätt att kroppsligen befinna sig i tiden och rummet. ”Idealet”, skriver han, ”er at forstå den levede erfarings specificitet – det stemte og sammen-satte indtryk – der på én gang ligger til grund for og kommer til udtryk i fiktionens kronotropiske konfiguration.”

Den största behållningen av Illum Hansens bok är hans kritiska läsningar av såväl sina teoretiska föregångare som deras vedersakare. Överhuvudtaget präglas diskussionen av välbehövlig distans till den fenomenologiska traditionen. Författaren påtar sig att då och då att revidera de fenomenologiska utgångspunkterna, inte minst med hjälp av litterära exempel, vilket visar på metodens öppenhet. I likhet med Jørgensen gör Illum Hansen textens skriftlighet till en nödvändig förutsättning, utan att för den delen hamna i en poststrukturalistisk återvändsgränd, där varje tolkningsmöjlighet dekonstrueras. Den litterära texten, påpekar han i polemik med Paul de Man, karakteriseras inte av obestämbarhet utan av polysemi som läsaren måste ta fasta på. Emellertid saknas en diskussion av Derridas dekonstruktion av Jean-Pierre Richards stora Mallarmé-studie *L'Univers imaginaire de Mallarmé* i *La Dissémination*.

Ur ett svenskt perspektiv framstår både Jørgensens och Illum Hansens böcker som välbehövliga tillskott till en annars haltande teoretisk diskussion. För det nyvaknade intresset för fenomenologisk litteraturanalys kan *Intentionalitet* och *Tidens öje – Rumets blick* utgöra underlag för litteraturteoretiska samtal på skiftande nivåer, i väntan på en svenskspråkig bok i ämnet.

Mattias Pirholt

Att anlägga perspektiv. Red. Staffan Hellberg & Göran Rossholm. Brutus Östlings Bokförlag Symposion. Stockholm/Stehag 2004.

Essays on Fiction and Perspective. Red. Göran Rossholm. Peter Lang. Bern 2004.

Det tvärvetenskapliga forskningsprojektet Mening och tolkning, inlett 1995, har bl.a. avsatt sig i två nya antologier ägnade främst åt begreppet ”perspektiv”. I en svensk volym, redigerad av Staffan Hellberg och Göran Rossholm, samverkar lit-